

STRESZCZENIE

Celem naukowym przedstawionej rozprawy doktorskiej jest analiza twórczości XV wiecznego kupca-pisarza Benedetta Cotrugliego w kontekście tworzenia się systemu etyki pracy oraz idei humanizmu obywatelskiego. Osia analizy jest nie tyle powielenie istniejących i utrwalonych w literaturze krytycznej ekonomiczno-literackich odczytań najważniejszego dzieła raguzanina *Il libro dell'arte di mercatura*, co raczej przyjrzenie się związkom literackim i ideowym, jakie łączą je z tradycją kupiecką z jednej strony, a humanizmem obywatelskim z drugiej. Celem jest wydobyć twórczość Cotrugliego z wyłącznie kupiecko-ekonomicznego kręgu i pokazać jak literacka wizja idealnego kupca wchodzi w interakcję z wizją idealnego społeczeństwa ukutą przez humanistów obywatelskich. Założeniem pracy jest rozpatrywanie traktatu *Il libro dell'arte di mercatura* jako próbę zbudowania systemu etyki pracy kupców, opartego na jasno zdefiniowanych normach postępowania. Praca stanowi punkt wyjścia do szerszej refleksji nad utopijnym obrazem kupca i kupiectwa zaproponowanym przez pisarza, który sam wykonywał zawód, o którym pisał.

Poprzez zdefiniowanie ram handlu oraz obrazu idealnego kupca, a także dokładne skodyfikowanie zasad, które powinny rządzić każdym aspektem jego życia, *Il libro dell'arte di mercatura* staje się częścią mechanizmu tworzenia pamięci wspólnej dla przedstawicieli tegoż zawodu. Szukając odpowiedzi na pytania o własną tożsamość społeczną i kulturalną, pisarz-kupiec Benedetto Cotrugli czerpie zarówno z dorobku przedstawicieli własnej grupy zawodowej, jak i dorobku kulturowego antyku, średniowiecza i humanizmu. Obydwa elementy scalają się w harmonijną całość, pełną odniesień i aluzji intertekstualnych, wielokrotnie dokonywanych w sposób świadomy, ale równie często przetworzonych tak, że źródło jest trudne do zidentyfikowania. Takie wykorzystanie dostępnej wiedzy, w celu formowania nowego pokolenia kupców, którego wspólna baza kulturowa opiera się na doświadczeniu zdobytych przez poprzednie generacje oraz na zdobycach naukowych i kulturalnych całego społeczeństwa tamtego okresu, świadczy o przejściu od mentalności średniowiecznej, ku typowej dla nowego świata. Aby zilustrować tę transformację sposobu myślenia o wykonywanym zawodzie i otaczającej kupca rzeczywistości, zostało poddane analizie zjawisko przeplatania się w dziele Benedetta Cotrugliego motywów filozoficzno-kulturowych znamienych dla tradycji kupieckiej oraz wykształcenia humanistycznego.

Przyjęta w dysertacji metoda badawcza odwołuje się do kategorii hermeneutycznych i filologicznych (*textual cultures*), które pozwalają rozpatrywać dzieło literackie z jednej strony jako twór powstały w określonym miejscu i czasie, a przez to zależny od doświadczeń autora oraz ducha epoki, a z drugiej jako obiekt interpretacji badacza ograniczonego przez jego własne umiejscowienie historyczno-kulturowe i wynikające z niego przeświadczenia. Z tego powodu, do analizy tekstu literackiego wprowadzona została koncepcja historii mentalności oraz metoda komparatystyczna według której także analiza powinna być przeprowadzona w świetle powiązań

samego tekstu z kontekstem kulturowym i społecznym. Punkt odniesienia dla traktatu *Il libro dell'arte di mercatura* w niniejszej rozprawie doktorskiej stanowią dzieła Paola da Certaldo, Giovenniego Morellego e Leona Battista Albertiego. Założeniem jest przedstawianie sieci powiązań pomiędzy traktatem o handlu na poziomie *textual cultures*, a kulturą kupiecką epoki. Drugi biegun odniesienia stanowią dzieła humanistów takich jak Francesco Barbaro, Giannozzo Manetti, Matteo Palmieri, zabieg ten ma na celu pokazanie związków literackich i ideologicznych, które łączą *Il libro dell'arte di mercatura* oraz kulturę kupiecką z humanizmem obywatelskim początku XV wieku. Celem jest odejście od odczytywania dzieła Cotrugliego w kategorii ekonomicznej i wykazanie jak wizja literacka kupca idealnego wpisuje się w dyskusje o idealnym społeczeństwie tak chętnie podejmowane przez humanistów obywatelskich.

W celu wyznaczenia głównych ram, w których mieści się kupiecka etyka pracy, w pierwszej części rozprawy doktorskiej traktat *Il libro dell'arte di mercatura* rozpatrywany jest w perspektywie historyczno-literackiej. W pierwszej kolejności omawia się recepcję dzieła i jego krytykę, by zdefiniować dotychczasowe tendencje badawcze, a tym samym wskazać nowe podejście w rozprawie doktorskiej. Następnie w pracy zostają nakreślone elementy literatury dydaktycznej obecne zarówno w dziełach kupców, jak i humanistów XV wieku ważne dla dyskusji o języku i gatunku w dziele Cotrugliego. Benedetto Cotrugli chętnie korzysta z „kupieckich” wzorców literackich, wypełniając je nie tylko nową treścią, ale również wplatając elementy typowe dla innych gatunków, co świadczy o jego przynależności do humanistycznego kręgu kulturowego. *Il libro dell'arte di mercatura* to przykład *libro di mercatura*, podręcznika kupiectwa o charakterze technicznym i kodyfikującym reguły handlu. To jednak tylko forma, szkielet, na którym zostaje zawieszona dzieło zbudowane z elementów wielu gatunków: exemplów, przysłów, traktatów pedagogicznych, a nawet zwierciadeł. Kultura humanistyczna przeniknęła głęboko do świadomości Benedetta Cotrugliego, tworząc swego rodzaju amalgamat, który stawia go pomiędzy twórcami podręczników kupiectwa, a wielkimi autorami doby humanizmu.

Osią, wokół której osadzona jest struktura traktatu oraz fundamentem, na którym wznosi się kupiecka etyka pracy, są cytaty z dzieł Cyserona, Arystotelesa czy św. Tomasza oraz historii-przykładów zaczerpniętych z życia codziennego. Z tego względu w drugim rozdziale pracy rozpatruje się etykę pracy w perspektywie historyczno-literackiej, począwszy od systemu etycznego Arystotelesa, ze szczególnym uwzględnieniem hierarchii cnót i wad. Następnie zostaje omówiona kwestia godności w *De officiis* Cyserona. Aby sprostać wyzwaniu jakie niesie ze sobą analiza zagadnień etyczno-ekonomicznych w perspektywie średniowiecznej, w rozprawie doktorskiej autorka skupia się również na omówieniu zagadnień etyki pracy w nauce Ojców Kościoła oraz kwestii lichwy. Celem pracy nie jest jednakże przedstawienie historii etyki pracy, lecz analiza etosu kupieckiego osadzonego w tradycji literackiej kupieckiej i humanizmu obywatelskiego.

Kolejne trzy rozdziały pracy stanowią jej centralną część. Analiza sylwetki kupca i etosu kupieckiego w twórczości Benedetta Cotrugliego, zbudowana jest w oparciu o trzy zasadnicze aspekty życia kupieckiego: rodzinę, kupiectwo i *bene comune*, czyli dobro wspólne (*ragion di famiglia, ragion di mercatura, ragion di stato*). W trzecim rozdziale analizie zostaje poddana wizja rodziny kupieckiej w perspektywie etyki pracy. Wychowanie do kupiectwa na łonie idealnej rodziny służy przede wszystkim formowaniu nowego pokolenia kupców, które wykonywałoby ten zaszczytny zawód zgodnie z regułami praktycznymi, prawnymi i etyczno-moralnymi. Wychowując się w rodzinie kupieckiej, młody kupiec oddycha i przesiąka zwyczajami, kulturą, mentalnością typową dla swojej grupy społecznej i zawodowej. Tak więc rodzina stanowi pierwszy krok w procesie kształtowania się etyki zawodowej kupców, a także w procesie powstawania pamięci wspólnej. Podobną rolę odgrywa rodzina w *Ricordi* Giovanniego Morellego, co stanowi impuls do porównania tez o rodzinie, występujących u obydwu autorów, ale również przedstawienia różnic wynikających z pochodzenia geograficznego i kulturalnego twórców. Natomiast porównując *De re uxoria* Francesco Barbaro z *Il libro dell'arte di mercatura* można wskazać na jedno z nowych źródeł, które można zidentyfikować w traktacie o kupiectwie.

Rozdział czwarty poświęcony jest sylwetce kupca, którą dopełniają zasady etyczno-moralne. Zasadzają się one na moralności chrześcijańskiej, która, jednakże nie stoi w konflikcie ze chęcią osiągnięcia zysku. To zażegnanie poczucia rozdarcia pomiędzy wiarą, a pieniądzem widać wyraźnie już w XIV wiecznym *Il libro dei buoni costumi* Paola da Certaldo. Stosowanie się do zasad etyczno-moralnych ma bezpośrednie przełożenie na obraz kupca odbierany przez społeczeństwo. Właśnie waga jaką Cotrugli przywiązuje do relacji kupca z resztą społeczeństwa, wskazuje na zmiany, które zachodzą w sposobie myślenia kupca o samym sobie oraz na coraz większe poczucie własnej tożsamości. Kupiec, już w ujęciu humanistycznym, jest świadomy swojego statusu i pozycji jaką zajmuje wobec członków społeczeństwa. Wie, co odróżnia go od dworzanina, księcia, rolnika itd., posiada samoświadomość, charakterystyczną dla człowieka „uniwersalnego”, który potrafi odnaleźć się w niemal każdej sytuacji, ponieważ ma silne poczucie przynależności do konkretnej grupy, ale wyznaczając granice swojego działania w konkretne ramy, zasady, może bezpiecznie poruszać się wśród pozostałych.

Trzecią płaszczyzną analizy, jest relacja, która łączy kupca z państwem, a raczej z ogółem społeczeństwa, zbiorowością zespoloną wspólnym terytorium, organizacją życia w różnych jego aspektach, przedstawiona w rozdziale piątym rozprawy. Benedetto Cotrugli jako kupiec czuje się związany z republiką (*repubblica*), którą nazywa dobrem wspólnym (*bene comune*) wszystkich obywateli, którego dobro i zdrowie zależy od kupca pełnego cnót (*glorioso*), jak starożytni rzymianie opisywani przez Cyncerona. Dobro wspólne jest jak dom (*casa*), o który należy dbać, utrzymywać w czystości i pomnażać pożytek. Główną kategorią, która powtarza się za każdym

razem, gdy pojawia się termin *bene comune*, jest użyteczność (*utilità*) handlu. W rzeczywistości, w której całe gospodarki napędzane są przez kupców, trudno zaprzeczyć roli jaką odgrywa handel w prawidłowym funkcjonowaniu całych społeczeństw, jednak częstotliwość i intensywność z jaką Cotrugli podkreśla nieodzowność handlu dla istnienia organizmów obywatelskich, wskazuje na coś więcej niż zwykłą chęć nobilitacji własnego zawodu. Naturalnie podniesienie rangi kupiectwa jest jedną z intencji autora, lecz ciągle naciskanie na właśnie użyteczność handlu w perspektywie nie tylko rodziny, grupy zawodowej, ale całego społeczeństwa świadczy o obecności kupców w dyskusji humanistów o wygląd społeczeństwa obywatelskiego. Nowy system etyczny, opierający się zarówno na doświadczeniu kupieckim, jak i na wartościach humanistycznych i chrześcijańskich, ma zastosowanie nie tylko w wąskiej perspektywie tejże grupy zawodowej, ale również w kontekście ogólnospołecznym, dla każdego, kto chce stać się obywatelem idealnym. W systemie tym rozumienie pracy, jako środka, który prowadzi do osiągnięcia zysku, nie wychodzącego poza ramy zaspokajania potrzeb własnych i rodziny, wytycza podstawy nowej mentalności. W tym kontekście, *Il libro dell'arte di mercatura* porównano z *Vita civile* Mattea Palmieriego.